

A LÁZADÓ ÍRÓ

A Liáról

HARKAI VASS ÉVA

Különös helyzetbe kerül a mai olvasó, ha Déry Tibor első kisregénye, első nyomtatásban megjelent műve, a *Lia* után kutat. Egyrészt egész testes adathalmazt állíthat össze a mű megjelenésének körülményeiről, hiszen írója több művében (*Ítélet nincs, Önéletrajz, Börtönnapok hordaléka*), majd mindkét monográfusa, Ungvári Tamás és Pomogáts Béla is szolgáltak erre vonatkozóan adatokat (az utóbbi a kisregény irodalmi elemzésére is vállalkozik), s a Déry-életmű részkérdéseivel foglalkozó művek szerzői szintén hivatkoznak a *Liára* (Egri Péter: *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében. Déry modernsége*, 1970; Zemplényi Ferenc: *A korai szürrealista regény*, 1975) – másrészt pedig hiába keresi a mű szövegét Déry-kötetekben, hiszen még a 70-es évek folyamán kiadott Déry-életműsorozat is kihagyja, megkerüli e kisregényt. Hasonló hiányaink támadnak, ha mélyebbre merülünk Déry első pillantásra rendezettnek és teljesnek tűnő életművében. Az életműsorozatból ugyanígy hiányzik a *Nyugaton*, majd 1921-ben Bécsben megjelent *A két nővér*, az 1924-ben Aradon kiadott, *A Kriska* című mű szövege, a szintén a pálya korai szakaszába tartozó s eredetileg a *Nyugaton* közölt *A próba* című elbeszélés ... A sorozat novellagyűjteményéből (*Theokritosz Újpesten I–II.*, 1975) tulajdonképpen teljes egészében hiányzik a korai pályaszakasz novella- és elbeszéléstermése, hiszen az időrendi sorban elhelyezett novellák, elbeszélések között az első (*A prágai lány*) 1931-es keltezésű.

A 70-es években kiadott Déry-életműsorozat így módon igen hiányos képet nyújt a fiatal, pályakezdő Déryről – prózaírói pályájának a *Liától* a *Szemtől szembe* megírásáig terjedő szakaszáról. A hiányt valamelyest csupán *A felhórlatok* című kötet oldja, hiszen az 1922-ben Bécsben kiadott *Ló, búza, ember* című verseskötet anyagától kezdődően öleli fel Déry avantgárd jegyében induló s alakuló líráját.

A *Liát* a *Nyugat* 1917. évi 3. és 4. száma közli (első helyen – hangsúlyozza Déry) Tersánszky, Ady műveivel, Kaffka Margit *Hangyabolyának* folytatásos

közlésével, Tóth Árpád Rimbaud-fordításaival egy időben. Mire a szöveg megjelenik, már anekdotába illő története van: az 1913-tól a Nasci Rt. fakitermelő vállalatában, nagybátyjánál tisztviselőként dolgozó Déry 1916-ban „csupa láz és lelkesedés” közepette veti bele magát az olvasásba; a „moderneket” olvassa, izgatottan várja a kéthetenként megjelenő Nyugatot, s az írókat is aszerint osztályozza, hogy nyugatosok-e vagy sem („aki nem oda ír, nem is ír”). Nem véletlen hát, hogy első verseit is az Osvát szerkesztette folyóiratba küldi, de miután a főszerkesztő nem fogadja tárt karokkal, s verseiben Szomory-hatást gyanít, dacosan elzárkózik a *Nyugattól* azzal a fogadalommal, hogy felé sem néz, amíg maga Osvát nem kér tőle kéziratot. Erre furcsa módon rövid időn belül sor kerül. Déry, miután arról értesül, hogy az *Érdekes Újság* pályázatot hirdet, s a bírálóbizottság egyik tagja Osvát lesz, a *Liával* jelentkezik a pályázatra, annak biztos tudatában, hogy műve így Osvát kezébe kerül. Osvát, aki a műben „az írás szertelenségére érzett fel”, első díjra javasolja a kisregényt, de a bizottság többi tagjának kifogásai miatt („túlságosan szabadszájú”, „lázás és túlfűtött erotikájú elbeszélés”) Dérynek harmadik díjjal kell beérnie. Ám műve mégiscsak a Nyugat szerkesztőjének íróasztalán köt ki, aki hívátja, s közli vele, hogy a *Lia* első része már a következő folyóiratszámában megjelenik. A Nyugat fizeti majd ki azt a (tiszteletdíjnál jóval nagyobb) pénzbüntetést is, amelyet az ügyészség „sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség” címen ró Déryre, annak ellenére, hogy Beck Salamon, a híres büntetőjogász egyenesen a Bibliából és a világirodalomból vett idézetekkel védi a 23 éves író.

A *Börtönnapok hordalékát* író Déry vall arról, hogy számára választóvonalat jelentett a *Nyugatban* való első megjelenés: íróbarátokat, elsősorban Tóth Árpád, majd Füst Milán barátságát, s a belső magány feloldását. Szomory Dezső állítólag tíz évet adott volna életéből a *Liáért*, Kassák felolvasta csoportjának – „de ami a legfontosabb volt számomra – írja Déry –: bevezetett engem az írók társadalmába”.

Az írói pályán tehát a *Lia* az a mű, amely Déry előtt megnyitja a számára akkor legrangosabb folyóirat, a *Nyugat* kapuit, azét a folyóiratét, amely „bábája” és „dajkája” volt (l.: *A „Nyugat”-ról. Botladozás I.*, 1978), s amely 1919–20-ig, hétéves emigrációjáig több versét és novelláját közölte, hogy visszatérte után hosszú időre elzárkózzon az írótól, megnehezítve számára ezzel „belső emigráció”-jának éveit. A *Lia* révén alakul ki Déry és Osvát kapcsolata is, amelyen belül Osvát „szinte megszegyenítő tisztelettel” viszonyul a fiatal íróhoz, hiszen „legnagyobb érdeme és vétké a felfedező szenvedély volt” (Déry Tibor: *Börtönnapok hordaléka*, 1989). (Osvát szerkesztői tapintatára vall az a gesztus is, hogy csak egyet mutat meg azokból a levelekből, amelyek „ocsmány szidalmakkal” illetik a kisregény szerzőjét.)

A *Lia* szövege a későbbi Déry-művek *összevegeként* olvasható. A kisregény annak bizonyítéka, hogy a fiatal író prózájában már 1920–26-ig tartó emigrációja előtt is jelt adnak magukról az expresszionizmus felhangjai. Annak, hogy Déryből szinte vérmérsékleti adottságként szakadnak fel a próza lázas, exp-

resszív futamai, hiszen az indíttatások és hatások (Kassák barátsága s bécsi folyóirata, a *Ma*, az ottani *Panoráma* című folyóirat, a berlini *Sturm* – s általában a bécsi és németországi avantgárd szellemi közege) még csak évek múlva következnek majd.

Bár Déry a 30-as évek elejéig terjedő időszakban írt alkotásait szigorú önkritikával „túrhetetlenül rossz” műveknek tartotta (l. *Önéletrajz*. in *Bolladozás I.*), magát a *Liát* is Knut Hamsun hatása alatt írt rossz írásnak (*Börtönnapok hordaléka*), az utána publikált prózaszövegeket (*A próba*, *A két nővér*) „rosszszabbnál rosszabb” novelláknak (uo.), ez idő tájt születő s a *Nyugatban* közölt kísérleteiről pedig azt vallotta, hogy tudásának „csak a fonákját mutatták” (*A „Nyugat”-ról*), a kisregény mégis a kettős tájékozódás lehetőségével szolgál. Egyként mutat rá Déry azon hibáira, zsenge írói eszköztárának hiányosságaira, amelyeket a továbbiakban majd fel kell számolnia, s fiatalkori prózájának azon elemeire, amelyek a későbbi avantgárd életérzés tartópillérei lesznek.

A mai, 20. századi irodalmon (Csáth, Szentkuthy naplójegyzetein, József Attila fájdalmas „szabad ötletein”, Marsall és Petri versein) edződött olvasót már kevésbé botránkoztatják meg a *Lia* erotikus részletei. Ha a szöveg impulzusainak összességét szemléljük, igazat adhatunk Pomogáts Bélának, aki Déry-monográfiájában arról ír, hogy a lázadó indulat oly mértékig elárasztja a művet, hogy a *Lia* nem is az erotika, hanem a lázadás regényeként hat.

Indulatok és lázadások sorából fűződik fel a kisregény szövege. Indulat erejéig csapó érzelmi rohamok (túlzott ragaszkodás, odaadás, szerelmi ömlengés, felebaráti szeretet, dekadens-szecessziós bezártságérzés és lelki-közérzeti aláhullások), majd váratlan, indokolatlan, önkényes lázadások (Annával, a szakácnővel szemben; egy fűszerkereskedés „utálatos” sárga táblája ellen; a vak újságárusnő ellen; Lia ellen stb.) sodorják a kevés cselekményt, ám annál furcsább, váratlanabb epizódokat görgető szöveget. A kisregény feszültségét, dinamikáját mindvégig a diszharmonia, a csapongás sűrű felszíkraztatása tartja fenn (elragadtatás–kétségbeesés; lelkesedés–kétkedés–elutasítás; tökéletes, sűrített boldogság–letargikus közérzet; a szerelem sóvárgása és terhe; vérpiros és halásápadt arc; szadisztikus indíttatások–megbánó elérékenyülés és fordítva; a „milliók” és az „én” közötti hánykolódás; a felnagyított Én és a „semmis” Én tudata; a vállalt, kiküzdött és a gyötrő magány stb.). Mindezek a feszültség-gócok, mindez a nyugtalanság és úzottság zaklatott, „indulattól és belső feszültségtől fuldokló” (Pomogáts Béla) stílust eredményeznek, amely az expresszionizmus kaotikus életérzésében, ziláltságában és formát áttörő lökéseiben talál megfelelő kifejezőeszközre (a káosz itt még csak a hős belső káosza). Az expresszionizmus jegyeire utalnak a képek felfokozott hang-, fény-, szín-, hő- és mozgáseffektusai is. Az expresszionista nagyítás még a szöveg mikro-elemeibe is beépül, olykor indokolatlanul is „erős” jelzők utalnak a felfokozott lelkiségre (a főhős „erős” mosakodása, „súlyos” lépései). Különösen a tenger kíséri analóg mozgásokkal, háborgással vagy épp lágy elsimulásokkal a főhős csapongó lelkiállapotait (Pomogáts Béla Déry-monográfiájában események,

emberek és tájak, főként a tenger „mitikus nagyításá”-ról beszél). Belső monológok, víziószerű jelenetek gondolatrítmusos szövegegységei rétegeződnek egymásra, miközben a prózaszöveg szabadversszerű szólamai az epikumról a lírára helyezik át a hangsúlyt.

A kisregény egész történése, cselekménye kevésbé konkretizált, egzakt térben (tenger, homokos part, a főhős szállása, város, mező) és időben játszódik (csupán napszakok, hosszú alvások és ébredések váltják egymást). Ez utóbbi kapcsán jegyzi meg Egri Péter, hogy Dérynél a *Liában* még Proust ismerete előtt „felvillan az idő szubjektív-önkényes megszüntetésének ötlete” (Endrei Tibor, a főhős a tengerbe dobja karóráját – 1. a későbbiekben a *G. A. úr X.-ben* című regény mutatók nélküli óráit!).

Déry írói pályájának egészét szemlélve e kisregény két fő tanulsággal szolgál: a fiatal Déryben a lázadást mindent elsöprő expresszív indulata már az avantgárdal való behatóbb találkozása előtt megvolt, ám

1. még nem volt birtokában e lázadó indulatainak megfelelő, differenciáltabb kifejezőeszközöknek, s emiatt a szöveg a zaklatottság, nyugtalanság érdes kifejezője lehetett csupán. A főhős magatartásában egymást követik a természetes, durva jelenetek (fennhéjázó viselkedés, káröröm, szadista tettek és képzelet), s a kisregény szókincsrétégeiben is ugyanez az érdeesség, durva, szögletes kifejezőmód érvényesül (pofa, ordítva, fenevad, te állat, röhögni, kuss, bele-döglött stb.).

2. Déry első kisregényében csupán önnön lázadó indulatát tudta felmérni és leképezni, ennek irányadásával azonban többnyire adós maradt. A későbbi pálya szemszögéből kaphat magyarázatot és indoklást mindaz a szeszélyesnek és önkényesnek tűnő ellentmondásosság és a diszharmónia, amely a *Liában* irányultságának megfogalmazását tekintve még homályos foltokat hagy maga után.

A későbbi Déry-művek ebben a tekintetben az ironia kimunkálásában jelentenek majd továbblépést. Egyben a lázadás célját, távlati pontjait is disztinváltabban és határozottabban tudják megfogalmazni. Az *Országúton*, *Az útutazó*, majd a *G. A. úr X.-ben* című regények a szabadság lázas keresésének megfogalmazásával már határozottabban világítják meg az anarchikus lázadás indítékát és célját. (Bár azt tapasztaljuk, hogy Dérynél egészen a 60-as évekig tovább él a *Liában* megcsendített gondolat: még a *G. A. úr X.-ben* is azt példázza, hogy a szabadság s az egyén függetlensége az elidegenedésben keresendő.)

A *Lia* Déry expresszionista hajlamának, írói alkatának, temperamentumának első híradása; a próza szabadversszerű, víziós, gondolatrítmusos áramlásának lenyomata. Vele vonul be az életműbe az az idegenségérzet, amely több évtizeden át, már jóval túl az író avantgárd korszakán, egészen a 70-es évek *Képzelt riport . . .*-jáig tartós írói élménynek fog bizonyulni, s amelynek művészi-filozófiai megfogalmazása Sartre-t és Camus-t is foglalkoztatja. Hiányosságainak számbavételekor pedig nem feledhetjük, hogy szerzője 1917-ben 23 éves volt.